

BORYS PASZKIEWICZ
Zamek Królewski
Warszawa

MONETY Z BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH W JAKUSZOWICACH

W sprawie chronologii monet raciborskich w późnym
średniowieczu

Podczas badań archeologicznych prowadzonych w latach 1983–1993 przez Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego pod kierownictwem prof. dra hab. Kazimierza Godłowskiego na czołowym stanowisku z okresu wpływów rzymskich w Jakuszowicach (stan. 2, gm. Kazimierza Wielka, woj. kieleckie), znaleziono liczne monety. Z badanym stanowiskiem wiążą się monety rzymskie, które są opracowywane wraz z pozostałymi materiałami i będą przedmiotem osobnej publikacji. Znaczną była również liczba monet średniowiecznych i nowożytnych, tak z wykopów archeologicznych, jak i z badań powierzchniowych oraz przeszukania wsi wykrywaczami metalu w 1993 r. Było ich 66 oraz 2 krążki bez śladów stempli. Prawie wszystkie znaleziono w warstwie ornej bądź na powierzchni, bez związku ze zidentyfikowanymi archeologicznie obiektami.

Władysław II Jagiełło (1386–1434)

denary koronne

Piek. 26–32 (1386–1389)¹, zaginał (W1058/86, odc. XXXII, głęb. 40–50 cm, 12 VIII 1986).

Kub. I/B/23/a (1396–1414), na Rv. negatyw Av., 0,157 g, 11,8 mm (ryc. 1, W353/83, odc. VI, N 30 cm, E 180 cm, głęb. 38, 27 VIII 1983).

Władysław III Warneńczyk (1434–1444)

denar koronny Kub. II/2, 0,29 g, 11,3 mm, zgięty, pęknięty (W2123/89, odc. XL, m. 24, obiekt 364a – głęboka jama zasobowa, ze szlamowania, głęb. 80–90, 8 IX 1989).

Zygmunt III (1587–1632)

szeląg litewski 1625, Kop. VII. 5, Gum.Wil. 136, Liet. 1549, 0,44 g, 16,1 mm (ryc. 2, W2839/93, ar 1398, W 5,10, S 8,50, rzędna 188,42, 5 IV 1993).

Jan Kazimierz (1648–1668)

szelągi koronne

1660, men. Ujazdów (2): Niem. 25, 1,27 g, 16,6 mm (ryc. 3, W2862/93, ar 992, W 3,00, S 0,10, 187,98, 3 IV 1993); 1,02 g, 15,7 mm (W2871/93, ar 1263, N 9,40, W 3,56, 187,44, 3 IV 1993).

1663, men. Ujazdów (2): Niem. 44b odm. POLO, 0,98 g, 15,4 mm (W2879/93, ar 1364, W 1,80, S 4,60, 188,48, 4 IV 1993); Niem. 44c?, 1,18 g, 15,7 mm (W1130/87, odc. XXXIII, m. 13, N 289, W 210, głęb. ok. 25 cm, 192,64, 8 VIII 1987).

1663, men. Kraków, Niem. 51, Orzeł z niską koroną, 1,30 g, 16,2 mm (ryc. 4, W2882/93, ar 1399, W 2,40, N 0,40, 187,78, 5 IV 1993).

1663, men. Ujazdów lub Kraków, skorodowany, 1,03 g, 15,0 mm (W2864/93, ar 991, W 7,90, N 4,60, 188,45, 3 IV 1993).

1664, men. Ujazdów (6): Niem. 52, 0,62 g, 16,0 mm (W2880/93, ar 1359, S 0,90, W 1,30, 190,56, 5 IV 1993); Niem. 52, 1,09 g, 15,6 mm (W2870/93, ar 1229, W 1,40, N 6,90, 187,52, 3 IV 1993); Niem. 52, ścięcie z krawędzi taśmy, 1,11 g, 16,0 mm (W2865/93, ar 1060, W 4,30, N 4,30, 187,38, 3 IV 1993); Niem. 52, 1,21 g, 15,4 mm (W2851/93, ar 675, S 5, 90, E 8,70, 188,56, 2 IV 1993); Niem. 52 odm. ·REG·, 1,11 g, 15,8 mm (W2852/93, ar 643, N 2,40, E 0,40, 187,68, 2 IV 1993); Niem. brak., ·IOAN· – ·CAS·REX, T·L·B / ·SOLID·REG [Ślepowron]POLO16 6 4·, 1,13 g, 15,8 mm (W1060/86, z powierzchniówek). 1665, men. Ujazdów (2): Niem. 55, 1,03 g, 15,9 mm (W2874/93, ar 1298, N 3,80, W 4,50, 187,46, 3 IV 1993); 0,95 g, 15,3 mm (W2868/93, ar 1128, N 6,20, W 2,20, 187,15, 3 IV 1993).

1665?, men. Ujazdów, 0,83 g, 15,5 mm (W2866/93, ar 1060, W 2,10, N 2,70, 187,49, 3 IV 1993).

r.? (1659–1666), men. Ujazdów lub Kraków (5): zgięty, 1,01 g, 15,6 mm (W2849/93, ar 605, S 5,85, E 0,10, 190,81, 1 IV 1993); 1,02 g, 15,1 mm, ścięcie z krawę-

¹ Monetę widziała i określiła p. dr Stanisława Kubiak, której bardzo dziękuję za informację.

dzi taśmy (W2876/93, ar 1191, N 1,10, E 0,70, 190,18, 4 IV 1993); niedobity, 1,196 g, 15,5 mm (W859/85, odc. XIX, N 364, E 150, głęb. 70–80 cm, 192,75, 23 VIII 1985); 1,28 g, 15,5 mm (W2076/89, odc. XLVIII, m. 23, W 250, S 10, głęb. 30–40 cm, 193,31, 9 VIII 1989); 1,29 g, 15,7 mm (W2859/93, ar 847, N 0,10, W 7,00, 188,95, 3 IV 1993).

fałszywe (3): słabo czytelny, 0,54 g, 15,5 mm (ryc. 5, W969/86, odc. XXVI, S 100, W 160, głęb. 60–70 cm, 192,41, 4 VII 1986); podwójnie odbity, Av. zbarbaryzowany portret, IOAN· – AO\\, Rv. Orzeł dość regularny, w wysokiej koronie, COILD·C –\\\\ 1666, 0,95 g, 14,5 mm (ryc. 6, W2877/93, ar 1225, N 3,60, W 3,70, 190,49, 4 IV 1993); Av. zbarbaryzowany portret, OAN· – CARE, Rv. Orzeł z oderwanymi nogami, SO... 1660, 1,53 g, 15,4 mm (ryc. 7, W2867/93*, ar 1026, N 6,80, E 2,50, 187,47, 3 IV 1993).

szelągi litewskie

1661, men. Ujazdów (5): Niem. 88, 1,12 g, 15,4 mm (W2885/93, ar 1570, E 4,90, N 2,70, 187,35, 6 IV 1993); Niem. 88 (małe siodło), 1,33 g, 15,3 mm (ryc. 8, W2875/93, ar 1192, S 6,48, E 0,50, 189,55, 4 IV 1993); Niem. 88? (małe siodło), 1,23 g, 16,0 mm (W2873/93, ar 1263, N 3,60, W 3,70, 187,69, 3 IV 1993); Niem. 89 (duże siodło), 1,16 g, 16,6 mm (ryc. 9, W2869/93, ar 1126, E 3,50, S 9,70, 188, 44, 3 IV 1993); Korwin bez pierścienia, małe siodło, Niem. 91,1, 07 g, 15,4 mm (W2878/93, ar 1226, N 0,30, W 3,10, 189,90, 4 IV 1993).

1665, men. Wilno lub Brześć (3): Niem. 118, 1,18 g, 15,4 mm (W2861/93, ar 844, W 2,20, S 4,60, 190,09, 3 IV 1993); Niem. 120 odm. · DVC, 1,27 g, 15,8 mm (W2850/93, ar 642, S 1,30, E 3,00, 187,37, 2 IV 1993); Niem. brak, IOAN*–CAS· REX, T·L·B / SOLI· MAG·DVC·LIT· 1665, *HKPL, 1,196 g, 15,6 mm (ryc. 10, W862/85, odc. XX, N 374, W 52, głęb. 70–80 cm, 192,05, 20 VIII 1985).

„1566” (1665), men. Wilno lub Brześć, podobny do Niem. 121: Av. IOAN – CAS R\\, litery pod portretem nieczytelne, Rv. Pogoń z małym siodłem, \\MAG·DVC·LIT 1566, HKPL, 0,99 g, 15,3 mm (ryc. 11, W2886/93, ar 1632, W 3,70, N 5,20, 189,12, 6 IV 1993).

1665, men. Kowno, Niem. 125 odm. VCLIT·, 1,29 g, 15,6 mm (ryc. 12, W2856/93, ar 809, W 4,70, S 0,90, 190,35, 2 IV 1993).

1666, men. Brześć lub Wilno (4): Niem. 132?, 1,53 g, 16,1 mm (W2853/93, ar 742, W 3,15, S 0,15, 189,18, 2 IV 1993); Niem. 138–139, b. podobny do W2886/93, 0,93 g, 15,6 mm (ryc. 13, W2887/93, ar 1669, N 2,00, W 2,20, 188,35, 6 IV 1993); 0,964 g, 15,7 mm (W885/85, odc. XIII, N 120, E 235, głęb. poniżej 100 cm., 192,26, 9 IX 1985); 1,33 g, 15,1 mm, płytkie wycięcie po sąsiednim krążku (W1002/86, odc. XXIX, N 130, E 60, głęb. 35 cm, 193,02, 5 VII 1986).

1666, men.? (2): HKPL, skorodowany, 0,88 g, 15,5 mm (W2857/93, ar 880, S 1,00, W 7,20, 188,87, 2 IV 1993); 0,95 g, 15,0 mm (W2860/93, ar 845, W 7,60, N 9,80, 189,57, 3 IV 1993).

r.? (1664–1666), men.? (2): HKPL, 0,94 g, 15,5 mm (W2884/93, ar 1598, W 3,30, S 2,30, 189,36, 6 IV 1993); HKPL, 1,00 g, 15,2 mm (W2883/93, ar 1391, E 6,50, S 4,80, 190,39, 5 IV 1993).

falszywy, słabo czytelny, 0,75 g, 14,9 mm (W2872/93, ar 1161, W 0,90, N 9,10, 187,56, 3 IV 1993).

szelagi nieokreślone

r.? (1659–1666), men.? (2): 0,84 g, 15,3 mm (W2858/93, ar 844, W 6,50, N 4,50, 189,87, 3 IV 1993); Rv. brak lub zupełnie skorodowany, 0,82 g, 15,3 mm (W2881/93, ar 1365, W 8,40, N 2,60, 187,73, 5 IV 1993).

August III (1734–1764)

szelagi koronne

1753, men. Gubin lub Grünthal, litera mennicza nieczytelna, legenda AVGVSTVS, zgięta, 1,150 g, 15,1mm (W777/85, odc. XV, N 120, W 140, głęb. 20–40, 13 VIII 1985).

r.? (1750–1755), men. Gubin lub Grünthal, 1,02 g, 14,3mm (W2863/93, ar 992, W 3,90, N 7,40, 188,43, 3 IV 1993).

Stanisław August (1764–1795)

grosze miedziane

1767 ♀, men. Warszawa (2): Pl. I.73, 3,55 g, 20,7 mm (W2843/93, ar 881, N 8,30, W 0,40, 188,12, 3 IV 1993); Pl. I. 73, 3,92 g, 21,2 mm (W2844/93, ar 814, N 1,90, W 7,60, 188,71, 3 IV 1993).

1768 G, men. Kraków, Pl. I.98–100, 3,48 g, 20,6 mm (W2847/93, ar 1129, N 0,50, E 2,10, 187,15, 3 IV 1993).

1776, men. Warszawa, Pl. I.112, 3,70 g, 20,5 mm (W2841/93, ar 1434, W 7,00, N 2,10, głęb. 187,03, 5 IV 1993).

1788, men. Warszawa, Pl. I.129, 2,87 g, 20,8 mm (W2842/93, pole p. Nowaka, 5 IV 1993).

Zabór rosyjski (1831–1915)

3 grosze r.? (1835–1841), kompletnie skorodowane, 3,23 g, 23,5 mm (W1272/87, na S od odc. XXXVI, E 178, od południowej granicy odcinka 4, powierzchnia, 4 VIII 1987).

10 groszy „1840”, Pl. III.106 (1862/3–1865), 2,43 g, 18,8 mm (W2840/93, ar 1466, E 0,80, S 7,60, 188,27, 5 IV 1993).

II Rzeczpospolita (1918–1939)

2 grosze 1930, men. Warszawa, Kam. 9e, 1,95 g, 17,6 mm (W2848/93, ar 1703, N 6,30, E 0,70, 187,68, 6 IV 1993).

Okupacja niemiecka (1939–1945)

20 groszy 1923 (1940–1943), cynk, 1,392 g, 18,4 mm, powierzchnie zupełnie zniszczone korozją, identyfikacja domniemania (W1059/86, odc. XXXII, E 190, N 85, głęb. 40–50 cm, 191,10, 12 VIII 1986).

Dominacja sowiecka (1944–1989)

5 złotych 1983, men. Warszawa, Kam. 98h, 4,34 g, 24,0 mm (W2846/93, ar 1161, N 8,20, E 1,60, 187,65, 3 IV 1993)².

² Monet współczesnych znaleziono więcej, lecz rozpoznawane od razu nie były rejestrowane; w tym przypadku zaśniedziały monety początkowo nie rozpoznano.

Czechy, Jan Luksemburski (1310–1346)

grosz praski, Cast. V.31 (Rv. czwórliść), z lat 1327–1340, stan dobry, 3,55 g, 30,5 mm (ryc. 14, W2837/93, kw. 467, S 4,80, E 4,50m, głęb. 5 cm, 192,45, 1 IV 1993).

Prusy, Fryderyk Wilhelm II (1786–1797)

grosze Prus Południowych

1797, men. Wrocław, Pl. II.26, 3,53 g, 22,0 mm (ryc. 15, W1309/87, odc. XXXVIII, E 90, S 60, głęb. 10–20 cm, 193,00, 4 VIII 1987).

1797, men.?, 2,99 g, 21,6 mm (W2845/93, ar 1229, W 8,90, N 9,40, 187,44, 3 IV 1993).

Saksonia

denar krzyżowy, typ CNP VI, 843–849?, koniec XI w., silnie skorodowany, 0,78 g, 12,0 mm (W2838/93, ar 813, N 0,90, W 4,80, 189,17, 2 IV 1993).

Szwecja, Gustaw II Adolf (1611–1632)

szeląg ryski 162? (1621–1629), 0,43 g, 15,5 mm (W2854/93, ar 1025, N 6,20, E 3,50, 187,99, 3 IV 1993).

Śląsk, ks. raciborskie, Jan II (1380/2–1424)

halerz nienotowany w katalogach, Av. podobny do Fbg 827/530, Rv. do Fbg 824/523 (1405–1424?), Av. tarcza herbowa dwupolowa, prawe (heraldycznie) pole gładkie, lewe pokryte skośną kratą, wewnętrzna obwódka ciągła, w otoku \On\\, Rv. Pół koła 8-szprychowego, ogon połuorla, w otoku OnET\\ – połówka monety, zgięta, 0,10 g, ok. 13 mm (ryc. 16, W1776/88, odc. XXXIX, m. 12, N 140, W 350, głęb. 0–10 cm, 191,85, 21 VIII 1988).

Krażki bez śladów stempla

Destrukt fałszerski lub imitacja monety XV w.?, miedź, 0,88 g, 13,5 mm, fragment obrzeża rozklepany (W2030/89, odc. XLVI, m. 13, W 264, N 230, głęb. 0–10 cm, 193,60, 3 VIII 1989).

Krażek miedziany bez śladów stempla, 0,30 g, 13,0 mm (W2855/93, ar 1025, E 2,30, N 4,80, 188,07, 3 IV 1993).

Z wczesnego średniowiecza pochodzi tylko jeden denar krzyżowy, sądząc z pokroju, późnej odmiany. Jest on jednak nieczytelny. Późne denary krzyżowe spotykane są w Małopolsce, np. na cmentarzysku w Gorzysławicach pod Buskiem w grobie 43³, również w obrębie wczesnośredniowiecznego wiślickiego skupiska osadniczego. Zapewne podobne monety były w skarbie z Karczmisk (po ok. 1130 r.)⁴, w każdym razie nie było ich

³ S. Suchodołski, Gorzysławice, pow. Busko. Monety odkryte w 1959 r. na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku, *WN III*, 1959, z. 3–4, p. 221.

⁴ B. Piwocka, Monety piastowskie wykopane w Karczmiskach, *WNA XV*, 1933, pp. 46–62; wbrew informacji J. Reymana (*PSW IV*, p. 18, no 19) w Muzeum Narodowym w Warszawie można zidentyfikować tylko nieliczne monety z tego skarbu, bez denarów krzyżowych.

w skarbie z Ojcowa⁵ (po 1085/90), który jednak nie był znaleziskiem typowym i reprezentatywnym⁶, ani w nieco wcześniejszych skarbach okolicznych (z Gnieszowic, Grobli, Łagowicy i Trójcy, wszystkie datowane na lata sześćdziesiąte⁷). Tego samego kształtu denar z pastorałem jest w skarbie z Bnina (po 1077)⁸. Moneta z Jakuszowic pochodzi więc prawdopodobnie z ostatnich lat XI w.

W kolejności chronologicznej następny jest dopiero grosz Jana Luksemburskiego. Takie monety na tym terenie już były rejestrowane⁹. W materiale z Jakuszowic grosz ten wyróżnia się wielkością jako jedyna moneta nie należąca do kategorii najdrobniejszego pieniądza zdawkowego, a przeciwnie, stosunkowo duża.

O półwiecze późniejszy jest denar koronny Władysława Jagiełły wybity w pierwszych latach jego rządów¹⁰. Dwie kolejne monety: denar Władysława Jagiełły z późniejszego okresu panowania i halerz śląski, są mniej więcej współczesne sobie. Najciekawszy ze wszystkich znalezionych monet jest mało znany w literaturze halerz raciborski. Dotychczas dostępne były dwa analogiczne egzemplarze, niewiele lepiej zachowane, ze skarbu znalezionego w Krakowie przy ul. Floriańskiej 30¹¹. Jak i inne monety dynastii opawskiej, nie ma on imienia księcia; można dostrzec jedynie fragmenty napisu MONETA. By określić bliższą jego chronologię, trzeba przyjrzeć się szerzej znanym dziś monetom raciborskim z tej epoki.

Skarb z Krakowa datowany jest późnymi półgroszami Władysława Jagiełły po 1431 r.; monety raciborskie są wcześniejsze od tej daty, bo ich stan

⁵ St. J. Czarnowski, Wykopalisko monet w jaskini „Okopy” wielkiej nad Prądnikiem Ojcowskim, WNA III, 1898, szp. 445–453.

⁶ S. Suchodolski, *Moneta możnowładcza w Polsce wczesnośredniowiecznej*, Wrocław 1987, pp. 40–41.

⁷ R. Kiersnowski, Skarb wczesnośredniowieczny z Łagowicy Starej, pow. Opatów, *Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego*, t. 2, 1964, pp. 165–176.

⁸ S. Gibasiewicz, Skarb z Bnina z XI w., WN IV, 1960, z. 1, pp. 76–78, daje opis bardzo niezadowolający; opisane przez niego monety są obecnie w zbiorze Zamku Królewskiego w Warszawie i prawdopodobnie datowanie skarbu trzeba będzie nieco opóźnić.

⁹ Aktualne zestawienie znalezisk zob. B. Paszkiewicz, *Obieg monetarny w Polsce w czasach Władysława Łokietka*, WN, [w druku].

¹⁰ Monety takie część nowszej literatury przypisuje Wschowie w czasach andegawenich. Atrybucję uzasadniam w pracy *Monety Jadwigi Jagiełłowej – króla Polski*, in: *Problematyka mincovnictwa Jagiellovcov*, Nitra-Svit 1988, s. 72–84.

¹¹ M. Fredro-Boniecka, Skarb z ulicy Floriańskiej w Krakowie, WNA XVIII, 1936, p. 116, ryc. 2.

zachowania wyklucza, by były najmłodsze w skarbie. Nie jest to jedyny przypadek, gdy monety górnośląskie z końca XIV i początku XV w. znane są wyłącznie z polskich znalezisk. Wczesne halerze raciborskie z literą „a” (nierozwiązana jak dotąd¹² – Fbg 821) znaleźmy tylko ze skarbów z Krakowa – ul. Floriańskiej, z Łuczanowic pod Krakowem¹³, z Pleckiej Dąbrowy pod Kutnem¹⁴ i z Kościelnej Wsi pod Kaliszem¹⁵. Dopiero ostatnio odkryto pojedynczy egzemplarz podczas badań archeologicznych na zamku w Rybniku¹⁶. Jedyny halerz cieszyńskiego księcia Przemysława I Nossaka (1356–1409) z jego inicjałem P znaleziony został w Nowym Kamieniu pod Sandomierzem¹⁷. Halerze Przemka I Opawskiego (1366–1433) z jego inicjałem P znane są wyłącznie z Krakowa – ul. Floriańskiej i z Pleckiej Dąbrowy. Wraz z nimi wystąpiły też drobne monety morawskie Jodoka Luksemburskiego (1375–1411) z jego inicjałem IO. Aż 16 – niestety nie opisanych bliżej – denarów śląskich znaleziono w 1848 r. w skarbie z Trembowli z połowy XV w¹⁸.

Wymienione halerze z inicjałami pochodzą z sąsiadujących ze sobą księstw i tworzą jeden horyzont chronologiczny po ok. 1380 r. Można sądzić, że w Raciborzu po śmierci Jana I (panował 1365–1380/2) zastąpiono dotychczasowe (dziś nierozpoznane) emisje brakteatowe przez monety z inicjałem „a” księżnej wdowy Anny Żagańskiej. Anna co najmniej do 1384 r. sprawowała regencję nad nieletnimi synami, a do śmierci (1405?) odgrywała kluczową rolę w księstwach dynastii opawskiej¹⁹. Jej syn Jan II (1380/2–1424) objął więc w pełni samodzielne rządy dopiero w 1405 r. Rewers

¹² W dotychczasowej literaturze litera „a” uchodziła za pozbawioną znaczenia. W pracy E. Kopickiego (*Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski oraz ziem historycznie z Polską związanych*, t. I, cz. 2, Warszawa 1975, p. 151, t. IX, cz. 3, Warszawa 1989, p. 20 i tabl. XIIIf) została odczytana jako „r” i odniesiona do nazwy miasta, co stoi w jaskrawej sprzeczności z późnośredniowieczną epigrafiką.

¹³ Zbiory Muzeum Archeologicznego w Krakowie.

¹⁴ J. Przyborowski, Skarb z czasów Jagielly, WNA II, 1895, szp. 277–279.

¹⁵ S. Kubiak, Skarb z XV w. z Kościelnej Wsi, pow. Kalisz, WN XV, 1971, z. 3, p. 166.

¹⁶ B. Muzolf, Halerz miasta Raciborza znaleziony na zamku książąt raciborskich w Rybniku, woj. katowickie, *Łódzki Numizmatyk*, r. XXII, 1993, p. 45.

¹⁷ B. Pietroń, Skarb monet z XIV w. z Nowego Kamienia pod Sandomierzem, WN XXXVII, 1994, z. 1–2, pp. 71–99.

¹⁸ J. Stupnicki, *Denary koronne XIV i XV wieku. Ustęp z numizmatyki polskiej*, Lwów 1850, pp. 7–9.

¹⁹ K. Jasiński, *Rodowód Piastów Śląskich*, t. II, Wrocław 1975, pp. 121–122; K. Piotrowicz, Anna, in: *Polski słownik biograficzny*, t. I, Kraków 1935, pp. 120–121.

monety z literą „a” przedstawia Orła, herb Piastów, a nie Przemyślidów opawskich. Jednak już Jan I dodał Orła do swego herbu rodowego (srebrno-czerwona tarcza w słup), prawdopodobnie po matce Annie Raciborskiej. Jego ojciec, Mikołaj II, mimo posiadanego tytułu i władzy księcia raciborskiego, nigdy się Orłem nie pieczętował²⁰. Na pieczęci Jana I był to więc znak genealogiczny, zaznaczający pochodzenie od Piastów raciborskich. Następni władcy sięgali najczęściej do obu godeł. U Anny Żagańskiej mógł on być jednak po prostu godłem ojczystym. Monety z literą „a” i Orłem bito zapewne do 1405 r., sądząc ze stosunkowo późnych skarbów, w których wystąpiły.

Znaleziony w Jakuszowicach denar ma zupełnie inną symbolikę: na awersie jest herb Przemyślidów opawskich, a na rewersie herb miasta Raciborza. W 1417 r. rada Raciborza informowała radę Wrocławia, że mennicę wydzierżawiła była od księcia²¹. Wyraźnie mowa o księciu, nie księżnej: *wir dy moncze czu unsirm herren gekowfft haben*, było to więc po 1405 r. Ze względu na chronologię skarbu z ulicy Floriańskiej można przypisać denar z Jakuszowic okresowi 1405–1424, jako emisję następującą po denarach z literą „a”, wydaną przez miasto i autoryzowaną przez księcia Jana II jego rodowym herbem.

Po śmierci Jana II musiały powstać halerze z klejnotem opawskim (bawoliimi rogami) i Orłem. Z nich typ Fbg 823 wystąpił w skarbie z Kościelnej Wsi (po 1444 r.) i w skarbie z Wilczkowic pod Sobótką (po 1450)²², a oba w skarbie ze Służewówka pod Ząbkowicami²³. Brak herbu miejskiego na nich tłumaczy F. Friedensburg współudziałem w mennictwie nie tylko Raciborza, ale i innych miast księstwa. Równocześnie jednak w Wilczkowicach wystąpiły też halerze z klejnotem opawskim i herbem miejskim Raciborza (Fbg 824). Wszystko to tworzy horyzont wyraźnie późniejszy od monety z Jakuszowic. Są to monety synów Jana II, którzy mimo podziału księstwa w 1437 r. porozumieli się co do utrzymania jednej tylko mennicy w Raciborzu²⁴.

²⁰ F. Chocholatý, Pečetě a znak opavských Přemyslovců, *Zpravodaj, Klub genealogů a heraldiků Ostrava při Domu kultury pracujících VŽSKG*, R. IV (1982), pp. 14–20.

²¹ F. Friedensburg, *Schlesiens Münzgeschichte im Mittelalter. Ergänzungsband*, Breslau 1904, *Codex diplomaticus Silesiae* XXIII, p. 6.

²² G. Strieboll, Hellerfund von Wilschkowitz, *Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift*, N.F. III, 1904, pp. 60–62.

²³ Tenże, *Schatzfund von Klein-Schlause*, *ibid.*, pp. 62–64.

²⁴ Friedensburg, *Schlesiens*, t. II, Breslau 1888, p. 305.

Znalezione w Jakuszowicach denary polskie Władysława Jagiełły, a zwłaszcza Władysława Warneńczyka, należą do znalezisk częstych. Denary Jagiełły wypadły z obiegu w 2. połowie XV stulecia, a monety Władysława III funkcjonowały do pierwszych dziesięcioleci XVI w. Być może z obiegiem denarów XV-wiecznych wiążą się też oba krążki miedziane, podobne do nich wielkością. Na cięższym widać zarysy jakichś zygzaków, nie pochodzących ze stempla. Jednak w znanych skarbach denarów jagiellońskich obiekty takie nie występują, choć nie są rzadkie fałszyfikaty i denary autentyczne omyłkowo wybite z jednej strony. Podobieństwo krążków z Jakuszowic do monet jest więc raczej przypadkowe.

Wiek XVI jest w badanym materiale zupełnie pusty. Może wiąże się to z chronologią osadnictwa na badanym obszarze. Z 1. połowy XVII w. mamy dwie pospolite monety: szeląg litewski Zygmunta III i szeląg ryski Gustawa II Adolfa, wspólnie obiegające w Rzeczypospolitej w latach 20.–60. XVII w. Dopiero szelągi miedziane Jana Kazimierza z lat 1660–1666 tworzą znaczną grupę 44 monet (2/3 omawianego materiału). Jest to zjawisko typowe dla stanowisk osadniczych i cmentarzysk na terenie dawnej Rzeczypospolitej z wyjątkiem Prus. Interesująca jest proporcja tych monet: wobec 20 koronnych jest 18 litewskich (do tego 2 nieokreślone i 4 fałszywe).

Mimo dużej częstości pojedynczego występowania szelągów miedzianych Jana Kazimierza, niewiele jest stanowisk osadniczych z dostatecznie dokładnie przeprowadzoną ich inwentaryzacją. Na terenie Korony szczególnie interesujący byłby Kraków, z którego opublikowano niewielką tylko część z ponad tysiąca znalezionych monet (w tym na pewno miały bardzo wysoki udział boratynki). W Tumie pod Łęczycą zidentyfikowano 12 boratynek koronnych i 6 litewskich (oraz 6 nieokreślonych)²⁵, przewaga koronnych była więc jeszcze wyższa, bo 2:1. Znacznie skromniejszy materiał z cmentarzyska w Słaboszewie wykazuje równowagę obu emisji²⁶: 3 ko-

²⁵ A. Mikołajczyk, Pojedyncze znaleziska monet jako źródło do historii osadnictwa w Tumie, województwo płockie, *Prace i Mat., Ser. Num. i Kons.*, 7, 1987, pp. 25–31. Budzi wątpliwości fakt, że nie rozpoznano żadnego fałszyfikatu; obecnie znanych jest znacznie więcej monet z Tumy, pozyskanych przez prywatnych znalazców.

²⁶ J. Pakulski, Słaboszewskie cmentarzysko pełne monet (XV–XVII wiek), *Bydgoskie Towarzystwo Naukowe. Prace Wydziału Nauk Humanistycznych, Seria C, nr 20, Prace Komisji Historii XIII*, Warszawa–Poznań 1978, pp. 101–111. Trudno się tu jednak zorientować w bardzo nieporządknie przedstawionym materiale.

ronne, 3 litewskie i 2 nieokreślone. Ku wschodowi, w Urzędowie pod Lublinem sytuacja jest zupełnie inna: na 13 koronnych są aż 22 litewskie (i 2 fałszyfikaty). Znaczna jest też przewaga boratynek litewskich w granicach Wielkiego Księstwa Litewskiego: w Supraślu 153 koronne i 222 litewskie (0,69:1), ponadto 21 fałszywych i 7 nierozpoznanych²⁷, a na niewielkim obszarze Zamku Dolnego w Wilnie 12 koronnych, 21 litewskich (0,57:1), 3 fałszywe i 5 nieokreślonych²⁸. Mimo więc, że szelągów litewskich wybito więcej niż koronnych (proporcja emisji według źródeł pisanych wyniosła 0,77:1²⁹), a terytorium i ludność Litwy były znacznie mniejsze niż Korony (nawet nie licząc Prus, gdzie boratynki nie były dopuszczane do obiegu), to jednak w głębi terytorium koronnego emisje z Orłem mogły przeważać³⁰, jak to jest również w Jakuszowicach.

Ciekawie wygląda konfrontacja tego materiału ze skarbami z obszaru Korony: w Strykowie pod Łodzią 316 boratynek koronnych i 383 litewskie (0,83:1), w Sulejowie pod Jadowem 363 koronne i 275 litewskich (1,32:1), w Tykocinie 17 koronnych i 26 litewskich (0,65:1), w Woli Żarczyckiej pod Rzeszowem 165 koronnych i 226 litewskich (0,73:1), w Wyszynach pod Mławą 230 koronnych i 314 litewskich (0,73:1), w Meszczu pod Piotrkowem 55 koronnych i 94 litewskie (0,56:1). Są to wszystko skarby pozbawione innych poza boratynkami datowników, mogły więc zostać ukryte zarówno bezpośrednio po 1666 r., jak i jeszcze ok. 1750 r., kiedy to pojawiły się następne emisje szelągów miedzianych. Temu zapewne, wraz z położeniem geograficznym (i małą liczebnością w paru przypadkach), należy przypisać zróżnicowanie badanego współczynnika. W dwóch ogromnych skarbach datowanych innymi monetami wyraźnie później sytuacja się wyjaśnia: w Przasnyszu 6765 boratynek koronnych i 9235 litewskich ukryto po 1703 r. (0,73:1), a w Terespolu (obszar Wielkiego Księstwa!) 3302 koronne wobec 4330 litewskich zakopano po 1720 r. (0,76:1). Proporcje są więc zbież-

²⁷ B. Paszkiewicz, Znaleźiska numizmatyczne pod Monasterem Błahowieszczeńskim w Supraślu, *Prace i Mat., Ser. Num. i Kons.*, 11, 1996, pp. 25–64.

²⁸ Dziękuję za informację p. Vytautasowi Aleksiejunasowi; pewne usterki w roboczej dokumentacji tych badań sprawiają, że liczba szelągów litewskich może okazać się wyższa.

²⁹ W. Niemirycz, *Polska moneta miedziana w XVII wieku*, Białystok 1979, p. 27.

³⁰ Dlatego właśnie mamy inną proporcję w materiale zestawionym przez A. Mikołajczyka (Rewizja procesów T. L. Boratiniego z 1661–1662 r. Zastosowanie prawa Thordemana w badaniach znalezisk boratynek, *BN* 1983, nos 6–7, pp. 101–106), pochodzącym przede wszystkim z Korony.

ne z zanotowanymi w Wyszynach i Woli Żarczyckiej oraz ze stosunkiem kwot emisyjnych. Wynika z tego, że w czasie swej emisji boratynki koronne dominowały w Polsce, a litewskie na Litwie, z czasem zaś wymieszały się na rynku. Można uznać nawet proporcję boratynek koronnych za czynnik datujący: skarby mieszczące się w granicach 0,70–0,80:1 są zapewne już XVIII-wieczne, natomiast skarby koronne z przewagą boratynek koronnych są z pewnością stosunkowo wczesne.

Przenosząc te doświadczenia do Jakuszowic możemy domniemywać, że większość zgub szelągów miedzianych Jana Kazimierza miała miejsce jeszcze w XVII stuleciu. Udział boratynek fałszywych na poziomie 10% jest nieco wyższy od przeciętnego³¹. Brak w zestawie szelągów rzadszych odmian, jedynie egzemplarz z pomyłoną datą 1566 zasługuje pod tym względem na uwagę. Jest on bardzo podobny do innego okazu z 1666 r. (nr W2887/93), wybity prawidłowo i raczej nie podejrzany o fałszerstwo.

W sferze najdrobniejszej monety szelągi Jana Kazimierza wraz z miedziankami Augusta III (których 2 znaleziono w Jakuszowicach) miały wyłączność aż do reform monetarnych z początku panowania Stanisława Augusta. Znaleziono 5 groszy miedzianych tego władcy. Tylko jeden z nich pochodzi z niedalekiej mennicy krakowskiej. Zupełnie nietypowym zjawiskiem są natomiast 2 grosze Prus Południowych, moneta wybitnie regionalna, ograniczona do ziem II i III zaboru pruskiego. Jakuszowice leżały na obszarze III zaboru austriackiego, Nowej Galicji, skąd znane były dotąd jedynie 3 znaleziska takich monet³². Być może grosze Prus Południowych były używane również w Księstwie Warszawskim, ale w Jakuszowicach nie wystąpiła żadna moneta tego państwa, podobnie jak i Królestwa Polskiego doby autonomicznej. Dwie monety zaboru rosyjskiego to jedyne znaleziska XIX-wieczne. W 1. połowie XIX w. nastąpił więc spadek liczby gubionych monet; dla późniejszych okresów nie mamy już danych, gdyż do niniejszego rejestru dostały się tylko monety nie rozpoznane od razu jako nowe.

Praktycznie wszystkie poza groszem praskim wymienione tu monety należą do najdrobniejszych w swej epoce. Sześćdziesiąt sztuk (91%) to monety krajowe (polskie lub litewskie), a spośród monet obcych tylko dwie

³¹ Omawiam to zagadnienie szerzej w pracy *Znaleziska numizmatyczne pod Monastrem*.

³² A. Mikołajczyk, Polityka monetarna Prus wobec zajętych terenów Rzeczypospolitej w końcu XVIII i na początku XIX wieku, *BN* 1987, nos 1–3, p. 17.

zdają się nie należeć do pieniądza obiegającego w Małopolsce (grosze Prus Południowych). Są to więc typowe zguby. W Jakuszowicach, niegdyś Jakuszowicach Małych, wsi szlacheckiej w dawnym powiecie wiślickim woj. san-domierskiego, nigdy nie było targu ani kościoła, co pozwala określić kontekst tych znalezisk jako czysto osadniczy. W 1827 r. było tu 9 domostw zamieszkałych przez 69 osób. Była to więc wieś niewielka. Jej metryka pisana sięga 1329 r.³³ Teraz metrykę tę umacnia i przedłuża w głąb średniowiecza materiał numizmatyczny³⁴.

WYKAZ SKRÓTÓW

Cast. – K. Castelin, O chronologii prażskich grośů Jana Lucemburského, *Numismatický sborník*, VI, 1960, pp. 129–137.

CNP – M. Gumowski, *Corpus nummorum Poloniae*, z. 1, Kraków 1939.

Fbg – F. Friedensburg, Schlesiens Münzgeschichte im Mittelalter, *Codex diplomaticus Silesiae*, t. XII, XIII, XXIII, Breslau 1887–1904.

Gum.Wil. – M. Gumowski, *Mennica wileńska w XVI i XVII wieku*, Warszawa 1921.

Kam. – Cz. Kamiński, *Ilustrowany katalog monet polskich 1916–1987*, Warszawa⁷ 1988.

Kop. – E. Kopicki, *Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski oraz ziem historycznie z Polską związanych*, t. I–VIII, Warszawa 1974–1983.

Kub. – S. Kubiak, *Monety pierwszych Jagiellonów (1386–1444)*, Wrocław 1970.

Liet. – S. Sajauskas, D. Kaubrys, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės numizmatika*, Vilnius 1993.

Niem. – W. Niemirycz, *Katalog szelągów miedzianych Jana Kazimierza*, Warszawa² 1982.

Piek. – F. Piekosiński, *O monecie i stopie menniczej w Polsce w XIV i XV wieku*, Kraków 1878.

Pl. I – K. Plage, *Okres Stanisława Augusta w historii numizmatyki polskiej*, Kraków 1913, reed. Warszawa 1970.

Pl. II – K. Plage, *Monety bite dla prowincji polskich, przez Austrię i Prusy oraz monety Wolnego Miasta Gdańska, Księstwa Warszawskiego i w obłężeniu Zamościa*, Kraków 1906, reed. Warszawa 1970.

Pl. III – K. Plage, *Monety bite dla Królestwa Polskiego w latach 1815–1864 i monety bite dla miasta Krakowa w roku 1835*, Warszawa 1972.

Prace i Mat., Ser. Num. i Kons. – Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Numizmatyczna i Konserwatorska.

³³ Jacusowcy w ZDM IV, 909 – wzmianki zestawia *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu* (w przygotowaniu). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. III, Warszawa 1882, p. 385, t. XV, cz. 1, 1900, p. 629, podaje jeszcze starszą zapiskę z 1280 r.

³⁴ Wdzięcznie wspominam śp. prof. Kazimierza Godłowskiego, który udostępnił mi ten materiał do opracowania.

Coins from Archaeological Finds at Jakuszowice.
On the Chronology of Racibórz Coins in the Late Middle Ages

The archaeological research conducted in 1983–1993 by the Institute of Archaeology, Jagiellonian University, under professor Kazimierz Godłowski on the site at Jakuszowice (near Kazimierza Wielka, Kielce province) uncovered numerous coins. Some were Roman and those, after they are analyzed, will be subject of a separate publication. Excavations and surface finds (the village was scoured with metal detectors in 1993) also yielded many medieval and modern pieces: 66 coins and 2 unstamped planchets. Almost all had been found in cultivated topsoil or on the surface, unrelated to other archaeological objects.

One early medieval coin is a Sachsenpfennig of the late eleventh century, illegible and in very poor condition. The next is a Prague grossus of John the Blind of 1327–1340, the largest coin found. A Racibórz/Ratibor heller unknown in catalogs and Polish denarii of Władysław II Jagiełło and Władysław III come from the late fourteenth and the first part of the fifteenth centuries, while more coins date to the first half of the seventeenth century: a Lithuanian shilling of Sigismund III and a Riga shilling of Gustav II Adolf.

Most of the material is copper shillings of John Casimir: 20 Polish pieces, 18 Lithuanian, two unattributed and four forgeries. These coins were struck in great numbers in the years 1660–1666 and remained the main petty coin up to 1765. Their Lithuanian coinage outnumbered the Polish equivalent by 1:0.77. In hoards, Polish shillings initially prevailed in The Crown of Poland and Lithuanian ones in the Grand Duchy of Lithuania, but by the eighteenth century the share of each kind in the entire Polish-Lithuanian State had neared the proportion in emission. The proportions of the Jakuszowice coins suggests that most of them were lost already in the seventeenth century.

Two copper coins of Augustus III and five of Stanislaus Augustus reflect rural circulation of the smallest coinage in the second half of the eighteenth century. An irregularity is in the two copper grossi of Southern Prussia, local coins which are very rare outside Prussian possessions in Poland. Only two Russian partition coins were unearthed, which is also unusual as such coins are common in the region.

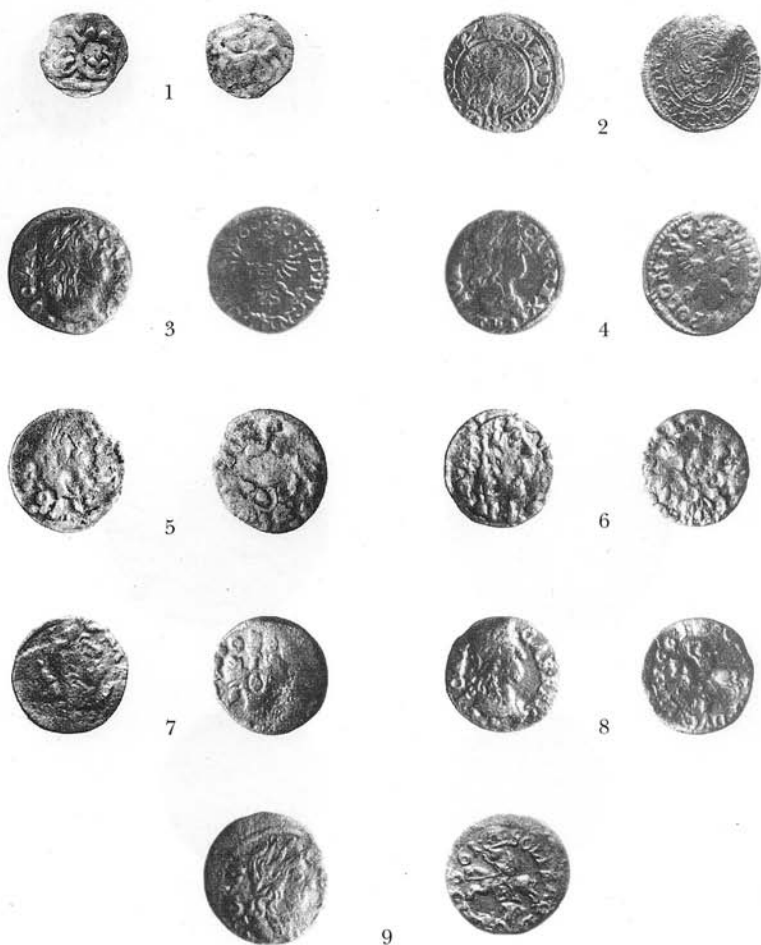
A point that calls for consideration is the question of Racibórz heller chronology. Friedensburg knew of four types of these coins: No. 821 with a letter «a» and an eagle, No. 822 with a helmet with bull's horns and an eagle, a similar No. 823, and No. 824 with a horned helmet and Racibórz city coat-of-arms. The denarius found at Jakuszowice bears an escutcheon parti on one side and Racibórz coat-of-arms on the other. A helmet with bull's horns and an escutcheon parti constitute the coat-of-arms of the dukes of Opawa-Racibórz, but the escutcheon has up to

now been known only on Opava coins. Two hellers of the same type as found at Jakuszowice were also discovered in 1935 in the Floriańska Street hoard in Cracow.

The key to the chronology is the heller with a letter «a» and an eagle (Fbg 821) which already occurs in hoards from the early fifteenth century. The letter «a» stands for Anna of Żagań/Sagan, the widow of John I of Racibórz (died 1380/2). So far ignored by numismatists, she exercised regency in the Duchy of Racibórz at least until 1384, and then, when her sons had come of age, she was still consulted on all decisions until she died (1405?). The eagle on the coin may be her device or it may refer to mother of John I, Anna of Racibórz, who was instrumental in the Opava dynasty taking over the Duchy of Racibórz. Hellers with Anna of Żagań's initial were probably struck until she died.

The Jakuszowice heller – we may deduce from the Cracow hoard – would be the next consecutive Racibórz coin, struck during the autonomous rule of John II (1405–1424) jointly with the city of Racibórz, to which the duke had rented the mint prior to 1417.

The coins Fbg 822–824 are later and date back to John II's sons, who struck a joint coin in Racibórz.

1. nr W353 – denar koronny Władysława Jagielly
2. nr W2839 – szeląg litewski Zygmunta III, 1625
3. nr W2862 – szeląg koronny Jana Kazimierza, men. Ujazdów, 1660
4. nr W2882 – szeląg koronny Jana Kazimierza, men. Kraków, 1663
5. nr W969 – szeląg koronny fałszywy
6. nr W2877 – szeląg koronny fałszywy
7. nr W2867 – szeląg koronny fałszywy
8. nr W2875 – szeląg litewski Jana Kazimierza, men. Ujazdów, 1661
9. nr W2869 – szeląg litewski Jana Kazimierza, men. Ujazdów, 1661

10

11

12

13

14

15

10. nr W862 – szeląg litewski Jana Kazimierza, men. Wilno lub Brześć, 1665
 11. nr W2886 – szeląg litewski Jana Kazimierza, men. Wilno lub Brześć, z omyłkową datą 1566
 12. nr W2856 – szeląg litewski Jana Kazimierza, men. Kowno, 1665;
 13. nr W2887 – szeląg litewski Jana Kazimierza, men. Brześć lub Wilno, 1666
 14. nr W2837 – grosz praski Jana Luksemburskiego
 15. nr W1309 – grosz południowopruski Fryderyka Wilhelma II, men. Wrocław, 1797

16. nr W1776 – halerz raciborski Jana II (fot. i rys.)